

Ursul în credințele populare

Cristian Vereș
Muzeul Satului, București

Ursul joacă în diverse mitologii un rol de strămoș totemic, în special în zonele în care creșterea animalelor reprezintă o ramură principală a vieții economice.

Datorită unui amestec de teamă și respect el este pomenit eufemistic de către sârbi *Martin*, ruși *Miška*, huțuli *Wujko* (Unchiulețul), laponii, finlandezii, suedezii și iacuții numindu-l Bunicul sau Unchiașul. Ursul, în folclorul românesc în general, este numit moș Martin, dar și Gavril, jucăușul (județul Baia), greul pământului, urechi de țol (județul Muscel), curtul (Borlova, Banat), Ancuța (Țara Hațegului) [Candrea, 1998: p 278].

În mentalul popular românesc, ursul reprezintă forță, vitalitate, impunând respect, dar trezind totodată și simpatie.

Respectul impus de urs nu se datorează numai mărimii și forței, un factor important reprezentându-l asemănarea trupului ursului, în special în poziția bipedă, cu cel al omului. Conform unei credințe *demult și oamenii erau ca urșii, aveau așa păr pe ei și pe urmă Dumnezeu i-a făcut cum sunt astăzi și le-a lăsat semn la subsiori, că au fost odată și ei așa. Oamenii noștri sunt din urși făcuți.* [Niculiță-Voronca, 1998: p.259].

Posibilitatea transformării voluntare din om în urs, apare în unele credințe din Moldova: *când auzi tunând întâia oară în anul acela, să te dai de trei ori peste cap c-apoi te faci urs.* [Gorovei, 2003: p.247].

Ursul apare de fapt ca un om asupra căruia s-a abătut o pedeapsă divină. În Voinești-Muscel se zice că un fecior de popă a speriat-o pe Maica Precistă când a ieșit de la biserică și fiind blestemat de ea s-a făcut urs. [Gorovei, 2003: p.247]. O altă variantă vorbește despre un morar care a vrut să-l sperie pe Dumnezeu. Punându-și un cojoc întors pe dos s-a ascuns sub un pod mormăind. Pentru gestul său a fost blestemat să se transforme într-un animal mare și puternic și să rămână așa până la sfârșitul lumii. [Brill, 1981: 95].

Blestemul părintesc are și el aceeași putere ca și cel divin, datorită lui omul metamorfozându-se în urs, potrivit unei legende din Caraș – Severin. Fiul bețiv al unui popă își trimitea iarna tatăl în pădure să-i aducă zmeură și apoi, când se întorcea fără fructele dorite,

îl bătea. Bătrânul își blestemă fiul și acesta se transformă în urs, care de atunci umblă prin pădure după zmeură.[Brill, 1994: 62].

Prefacerea omului în animal în unele povestiri nu este completă, ea datorându-se lăcomiei: *Era un morar care mânca tare mult, de l-a supărat pe Dumnezeu. Acesta zice: Ce vrei tu că așa mănânci? Vreau sa fiu tare! D, Domnul a zis așa: Dacă vrei să fii tare, să te cheme urs și să mănânci carne de orice, și l-a prefăcut în urs și el e jumătate om, jumătate urs.* [Niculiță-Voronca,1998: p.261].

Lăcomia este cea care determină și modificarea aspectului inițial al ursului. *Deoarece ursul refuza să mănânce miere, ca să-l convingă, Sf. Petru îl trage de urechi până ce i le rupe; apoi după ce gustă din miere, ursul nu mai vrea să plece; ca să-l oprească să mănânce toată mierea, sfântul îl trage de coadă până ce și aceasta se rupe.* [Brill , 1981: p.458] În alte povestiri ce circulă și în spațiul slav ursul își pierde coada tot datorită lăcomiei, fiind păcălit de vulpe.

În afara de poziția bipedă și lăcomie se zice că ursul mai are puncte comune cu omul; el *își face căsuța ca omu și-și aduce de toate, numai atât că n-are foc.*[Niculiță-Voronca,1998: p.261].

Se crede că urșii răpesc femeile oamenilor ca și dracul, zmeul ori Toaderii, dar dacă pentru aceștia, răpirea fetelor este un gest conotat negativ, pentru urs, ea are un ecou ambiguu, considerându-se că prin acest gest ursul încearcă să se reintegreze în lumea din care a făcut inițial parte [Coman 1986: p.175].

Chiar dacă originea ursului s-ar afla într-o pedeapsă dumnezeiască, ursul este considerat câinele lui Dumnezeu , iar în unele basme chiar Dumnezeu călărește pe un urs [Coman, 1986: 178].

Puterea ursului se crede că ar fi mai mare decât a dracului pe care în unele povestiri îl înfrânge la trântă, fiind considerat deținătorul unor însușiri apotropaice, el alungând farmecele și bolile care sunt provocate de duhuri necurate, motiv pentru care era jucat în curte, în casă și la adăposturile animalelor [Bîrlea 1981, p.422], considerându-se că acest joc aduce noroc și sănătate. Atunci când ursul nu voia să intre în casă se credea că acest lucru este un semn că acea casa nu e curată. [Coman 1986: p.178].

Purificarea și întărirea participanților la ritual se realiza prin contactul magic cu ursul, alaiul ursarilor care jucau cu ursul domesticit prin curțile sătenilor, pacienții se culcau la pământ, iar ursarul așeza ursul peste ei, acesta fiind un exemplu de magie prin contact.

Cu timpul conținutul magic și ceremonial s-a pierdut, accentul mutându-se pe elementul de dresură.

În medicina populară, în afară de călcatul ursului, despre care se crede că pune oasele la loc sau că *nu te mai doare mijlocul la seceră*. [Gorovei, 2003:p.247] se mai foloseau fire din blana de urs pentru afumat în cadrul descântecelor. În cadrul acestor ritualuri, nu se folosea numai părul ursului, el apărând și în cadrul incantațiilor, ca în cazul descântecului de tâmpinătură din județul Teleorman:

La capătul pământului.
e capul ursului,
Și la capul ursului
e capul lupului,
cap de pară,
inimă de vidră,
crăpi drace,
ucigașe,
că n-ai ce face,
că te-a bătut crucile. [Candrea, 1998 : p. 151]

Untura de urs era folosită ca ingredient în diferite leacuri pentru creșterea părului, din aceasta în amestec cu cenușă de nuci și alune se făcea o alifie, o altă rețetă având în compoziție pe lângă untură, coajă de plop și coajă de nucă. [Candrea, 1998 : p. 303]

Puterea ursului vindeca copiii bolnavi, pentru a se face bine li se schimba numele, Ursu fiind unul dintre cele mai folosite. [Candrea, 1998 : p. 413]

Jocul cu măști de urs practicat de Anul Nou are un caracter augural și propitiatoriu. În această dramă rituală ursul moare și învie, simbolizând mitul renașterii naturii.

Momentele cheie ale jocului sunt chemarea ursului, urcarea pe ciomag, bătaia ursului, moartea ursului, învierea ursului și hora ursului.

În Bucovina, jocul urșilor este cel mai răspândit joc cu măști zoomorfe, acest joc fiind totodată unul dintre cele mai vechi, provenind din perioada precreștină.

Jocul urșilor este practicat atât în alaiuri de sine stătătoare, cât și în malancă. Maskații se grupează începând cu a doua zi de Crăciun în cete conduse de vătafi sau turci, repetând la marginea satelor. Conducătorii cetelor sunt aleși dintre cei mai harnici feciori, provenind din familiile de vază ale satelor.

Maskații, în jocul lor, recurg la forța de sugestie a muzicii, a ritmului, a pocnetelor de bici și a clopotelor. Instrumentele muzicale

cel mai des întâlnite sunt fluierul, cimpoiul, toba, tamburinele, vioara și au în repertoriu hore, brâuri, sârbe, etc.

Cetele colindă în ziua de 31 decembrie, după ce au obținut autorizație de la primărie, până în dimineața zilei următoare, colindând tot satul, uneori mergând și în cele vecine.

Costumul ursului este confecționat din blană de oaie miștoasă, partea superioară a corpului fiind un cojoc întors pe dos, iar în picioare poartă cizme îmbrăcate în piei de oaie, confecționate ca niște craci prinși cu chingi de ham peste umăr.

Capul ursului este confecționat din piele de oaie sau iepure, fiind împodobit cu panglici, mărgelile, clopoței, nasturi metalici, lanțuri, belciuge.

Un alt tip de costum de urs, întâlnit în zona podișului Moldovei, este cel confecționat din stuf, acest tip de urs fiind considerat de altfel mai arhaic.

Persoana care joacă rolul ursului trebuie să aibă rezistență fizică și să fie un bun dansator, ursul jucând în bătătura gazdei.

Ursarul are de obicei aspectul unui țigan lăieț, în unele sate fiind numit și căldărar, este de regulă uns cu funingine pe față și este costumat de obicei cu o haină roșie sau neagră, pantaloni strânși jos, băgați în cizme; pe cap poartă pălărie sau coif, acompaniind dansul dintr-un ciur de piele de câine sau mai nou din plastic.

În zona Hârlăului (jud. Iași) se mai întâlnesc două tipuri de căldărari mascați, cu plete lungi pe față și pe spate, din păr de cal negru, cu un fir alb la mijloc. Masca este făcută pe o veșcă de sită sau două pălării cu pernă, pentru protecție aveau și o mascoidă de capră. Al doilea tip este cel al ursarilor boieri; aceștia nu sunt mânjiți ori mascați, poartă niște veste bogat ornamentate cu mărgelile și oglinzi și căciuli împodobite cu pene de păun.

Ursarul trebuie să fie un bun improvizator, în monologul rostit folosind expresii licențioase.

Înlocuirea animalului cu o mască-costum a dus la înlocuirea gestului magic direct, prin atingere, cu un scenariu ritual ce narează o dramă simbolizând înnoirea ciclică a timpului și a cosmosului. [Coman 1986: p.180]

Bolta cerească cuprinde între stelele ciobanilor două constelații ce își trag numele de la urs: Ursa Mare și Ursa Mică, cunoscute și sub numele de Carul Mare și Carul Mic.

Ursa Mare este cea mai cunoscută constelație, fiind formată din șapte stele, patru din ele formând corpul Ursei, iar trei formând coada. Ursa mică este o constelație alcătuită și ea tot din șapte stele.

[Otescu,2002:p87]. O altă credință ce are legătură cu astronomia populară spune că Pământul stă pe spatele unui urs [Ciașanu,2001: p.21]

Calendarul popular cuprinde câteva zile dedicate ursului, din acestea cele mai importante fiind Ziua Ursului și Sâmbăta Ursului.

În Banat se spune că dacă în ziua ursului este senin și soare și ursul își vede umbra se bagă în vizuină și mai doarme încă 6 săptămâni, iar dacă afară este înnourat și din cauza aceasta nu-și vede umbra nu se vâra în vizuină, semn că se va desprimăvăra. [Candrea 2001:p. 59]

Această credință este întâlnită și la ruși, ruteni, cehi, sârbi, francezi, italieni, spanioli. În Italia în ziua de candelora, ursul se scutură și dacă vremea este frumoasă toate rele din lume se împrăștie peste oameni. [Candrea 2001:p. 60]

O altă zi din calendarul popular ce este dedicată acestui animal este Sâmbăta ursului, ce se ține cu o săptămână înainte de Florii, pentru a fi păziți de fiare.

Descântarea ursului – comuna Scobinți, județul Iași

Pe 1 august când în calendarul ortodox se prăznuiește Ziua Crucii, în calendarul popular este Ziua Ursului sau Macoveii Stupului. În această zi nu se muncește la câmp, se stropesc cu agheasmă grădinile și livezile, și nu se pronunță cuvântul urs.

Calendarul popular conține 30 de zile ce se țin împotriva fiarelor, în special a lupului și ursului.

Summary

As of the ancient times, the human life has been interwoven with animals, domesticated and wild as well, with their becoming into mythical representations, such as the wolf's example, which is among the oldest and most complex ones.

A wild animal that in diverse mythologies plays a role of a totemic ancestor is the bear, which takes place particularly in those areas where the animal farming is a main branch of economic life. Due to a mixture of fear and respect, the bear is euphemistically called Martin by the Serbs, Miška by the Russians, Wujko ["Uncle"] by the Hutsul ethnic group (in Northern Romania and Southern Ukraine), while the Lapps, Finns, and Swedes call it "Grandpa" or "Uncle". In the Romanian folklore, the bear is generally called Moș Martin, but also Gavril, the Playful (in the County of Baia), Clumsy of Earth, etc.

In the Romanian folk mentalities, the bear is associated with the force and vitality, which inspire respect but also sympathy.

The bear imposes a respect indebted not only to its size and strength, but also to its bipedal position, which resembles to the human one.

According to the folk narratives, "Long time ago, the people were alike the bears, all long-haired, then God made them such as they are today, with hair under their arms, as a sign of how they were in the past. Humans are made of the bears."

In some folktales, the man's animal transformation is not complete, because of his greed: God was angry with a miller that used to eat a lot. He asked the miller, "What do you want with your great appetite?", "I want to be strong!", "Well (God said), if so, be a bear and eat everything's flesh!" That's how God transformed the miller into a bear, which became indeed half-man, half-bear.

It is the greed that also determines the change of the bear's former appearance. As the bear refused eating the honey, Saint Peter broke its ears to make it to do so; after tasting the honey, the bear wanted not to leave any more, and Saint Peter needed to stop it eating all the honey, by dragging its tail until breaking it. Similarly, in the Slavic legends, the bear loses its tail after being cheated by the fox.

The bear's strength is thought to be greater than the Devil's one, as in some legends, the bear defeats the Devil by wrestling. The bear would also be endowed with some "prophylactic" virtues, as is able to expel the charms and the diseases, which are caused by

impure spirits. That is why, as an omen for the people's luck and health, the bears were brought for ritual dancing in the courtyards, in the houses, and in the stables a bear refuse to get in a house, it was interpreted as a sign for that house "uncleanness"

During the procession of the domesticated bear in the villagers' courtyards, the participants' purification and strengthening resulted from their magical contact with the bear; the ill people were lying on the earth, while the procession leader was making the bear trample over them, which appears to be an example of contagious magic.

The magical and ceremonial content of the bear dancing has been lost, with a new focus on the elements of taming.

The bear's trampling, which was believed to straighten one's bones, so that his/her waist "not to hurt any more when reaping".

Alongside this, in the folk medicine, smoked bear hair was used during the exorcising incantations. Here is the example of a folk mind-healing incantation in the County of Teleorman (Southern Romania), with the usage of bear hair: "At the Earth's end, / Is the bear's head, / And at the bear's head, / Is the wolf's head, / It's a bear's head, / It's a otter's heart, / Crack, you killer Devil, / You have no escape, / As the Cross has beaten you!"

The bear grease was used as an ingredient for various remedies for the hair growth; this with the walnut and nut ash made an ointment, while another recipe included, along with the grease, poplar bark and walnut. The bear's strength was healing the ill children, who, in order to recover, changed their names with "Ursu", namely "Bear", among the most frequent ones.

The play with bear masks, as practiced with the New-Year ceremonial context, has an augural and propitiatory character. Within this ritual drama, the bear dies and revives, which symbolizes the myth of the nature rebirth.

Referinte bibliografice

Bîrlea, Ovidiu - *Folclorul românesc vol. I*, Editura Minerva, București, 1981

Brill, Tony - *Legende populare românești*, Editura Minerva, București 1981

Brill, Tony Tony – *Legendele românilor vol III, Legende faunei*, Editura Grai și suflet-cultura națională, București, 1994

Candrea, I. Aurel- *Folclorul român medical comparat*, Editura Polirom, Iași, 1998.

Candrea, I. Aurel - *Iarba Fiarelor studii de folclor din datinile și credințele poporului român*, Editura Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2001

Ciașanu, F. Gheorghe - *Superstițiile poporului român în asemănare cu alte popoare vechi și noi*, Editura Saeculum, I.O.București, 2001

Coman, Mihai - *Mitologia populară românească vol. I, Viețuitoarele pământului și ale apei*, Editura Minerva, București, 1986.

Gorovei, Artur - *Credinți și superstiții ale poporului român*, Editura Grai și suflet-cultura națională, București 2003.

Niculiță-Voronca, Elena - *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. II, Editura Saeculum I.O, București, 1998

Otescu, Ion – *Credințele țaranului român despre cer și stele*, Editura Paideia, București, 2002